

**XAVIER BOUGAREL, KOD TITOVIH PARTIZANA:  
KOMUNISTI I SELJACI U BOSANSKOJ KRAJINI  
1941-1945., UDRUŽENJE ZA MODERNU HISTORIJU,  
SARAJEVO, 2023, 194 STR.**

Sredinom aprila 2023. godine, u izdanju Udruženja za modernu historiju iz Sarajeva objavljena je publikacija francuskog autora Gzavijea Bugarela (Xavier Bougarel) pod naslovom *Kod Titovih partizana: Komunisti i seljaci u Bosanskoj krajini 1941-1945.* Bugarel se već duže vrijeme bavi temama bosanskohercegovačke historiografije iz perioda Drugog svjetskog rata i nakon njega. U svojoj najnovijoj publikaciji, Bugarel daje prikaz stanja koje je vladalo na području Bosanske krajine u razdoblju između 1941. i 1945. godine. Ovo je djelo nastalo s ciljem da ponudi odgovore na pitanja o političkom djelovanju komunističkog pokreta na prostoru Bosanske krajine, dok je tematika ratnih operacija time stavljena u drugi plan. Shodno tome, ova se knjiga ne bavi vojnom historijom komunističkog pokreta, nego nastoji da ponudi odgovore na pitanja o načinu organizovanja širih društvenih masa na prostoru o kojem govori, njihovoj participaciji u organima uprave i političkim organizacijama komunističke partije, te o mnogim drugim pitanjima u vezi s ovom tematikom. Bugarel se u pisanju ove studije služio bogatim arhivskim materijalom na osnovu kojeg je uspio da ponudi odgovore na neka od veoma važnih pitanja kojima se do sada nije posvećivala velika pažnja. Takvo je pitanje privrede oslobođenih teritorija, kao i pitanje narodne pravde, o kojem se nerijetko govorilo, ali najčešće s ideoloških stajališta. Publikacija je napisana na 195 strana, a podijeljena je na deset cjelina.

Na početku knjige nalazi se 11 geografskih karata koje zasebno prikazuju prostor Bosanske krajine i Jugoslavije u različitim vremenskim okvirima, fokusirajući se na rasprostranjenost oslobođenih teritorija, lokaciju gradova i okruga, podjelu okupacionih zona i druge detalje koji čitaocu olakšavaju praćenje glavnog toka događaja koji su opisani u knjizi.

U *Uvodu* autor daje sažet prikaz međuratnog perioda monarhističke Jugoslavije te objašnjava ulogu komunističke partije u tom sistemu. U najkraćim crtama opisan je slom Jugoslavije 1941. godine i događaji koji su nakon toga uslijedili. Bugarel objašnjava zašto je izabrao baš područje Bosanske krajine za predmet njegove publikacije, a razlog je prvenstveno taj što je Bosanska krajina imala istaknuto mjesto u historiji partizanskog pokreta. Na ovom su prostoru egzistirale tri glavne nacionalne i vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini: Srbi, Hrvati i Muslimani, a pri tome je i mreža narodnooslobodilačkih odbora bila najrazvijenija na ovom području, što uveliko olakšava posao istraživača jer su sačuvani mnogi dokumenti koji su nastali u radu ovih institucija. Cilj publikacije jeste prikazati na koji je način KPJ uspio da u svoje redove uvuče lokalno stanovništvo ovog područja i postavi temelje međunacionalne saradnje u vremenu masovnih međunacionalnih pokolja koji su se odvijali kako u Bosanskoj krajini tako i u ostatku Bosne i Hercegovine te na širem jugoslavenskom prostoru.

Prvo poglavlje nosi naziv *Bratstvo jugoslavenskih naroda* i nastoji da prikaže na koji se način KPJ odnosio prema problemu masovnih pokolja lokalnog stanovništva, koji su se odvijali u znaku nacionalne mržnje i netrpeljivosti. KPJ je u takvoj situaciji

nastupao sa stavom da su glavni inicijatori ovih krvoprolića strani okupatori i domaći izdajnici te da se za ove zločine ne mogu kolektivno kriviti jugoslavenski narodi. Autor nastoji da objasni na koji je način komunistička partija uspjela da uvjeri zavađene narode u ispravnost njenog stava, pa u tom smislu posebnu pažnju posvećuje propagandnom radu NOP-a. Navode se mnogi primjeri propagandnog rada, instrumentalizacije religije te međunacionalnih odnosa i ideoloških tendencija partizanskog pokreta u prvim fazama ustanka. Bugarel daje pregled nacionalnog sastava partizanskog pokreta, iz kojeg je uočljiva činjenica da su Srbi bili dominantan element, dok su Hrvati i Muslimani uglavnom ostajali izvan pokreta u prvim godinama rata. Ovdje se nastoje prikazati djelatnosti koje je KPJ poduzimao kako bi u svoje redove uvukao što veći broj Muslimana i Hrvata, a o ovom se pitanju govori i u drugim dijelovima knjige. U isto se vrijeme pokušavaju prikazati i sve one djelatnosti, u vidu propagande i agitacije, koje je KPJ poduzimao u cilju borbe protiv četničkog pokreta koji je imao dosta uticaja među srpskim dijelom stanovništva.

U drugom poglavlju, *Politička participacija masa*, autor pokazuje na koji su način šire narodne mase učestvovala u upravi i politici oslobođenih teritorija. Ta se participacija odvijala u okvirima narodnooslobodilačkih odbora koji su u početku imali više karakter političkih organizacija, da bi se nešto kasnije afirmisali kao upravni organi koji su djelovali na oslobođenim teritorijama. Bugarel opisuje klasnu i nacionalnu zastupljenost u narodnooslobodilačkim odborima, poteškoće u njihovom radu, odnose narodnooslobodilačkih odbora na nižim i višim instancama u upravi, učešće žena i mladih ljudi u njihovom radu, kao i djelovanje zasebnih organizacija poput: Antifašističkog fronta žena, Saveza komunističke omladine Jugoslavije, Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije i Narodnooslobodilačkog fronta. U ovom su poglavlju dobro razjašnjene poteškoće na koje su narodnooslobodilački odbori nailazili u svom radu, a koji su se kretali od nedostatka pismenog kadra do njegove ideološke nestručnosti. Posebna pažnja posvećena je radu AFŽ-a, njegovom odnosu s narodno-oslobodilačkim odborima te zastupljenosti žena u njima. Ipak, najviše pažnje posvećeno je pitanju društvene reprezentativnosti u narodnooslobodilačkim odborima. To je pitanje od izuzetnog značaja iz više razloga. Kao prvo, u prijeratnom periodu KPJ je uglavnom okupljao radničke slojeve društva kao i jedan dio građanske inteligencije. Tokom Drugog svjetskog rata, seljaštvo je postalo okosnicom partizanskog pokreta. S druge strane, seljaštvo je takođe činilo najveći dio kadra u nižim organima uprave, što je stvaralo probleme posebne vrste. Autor je dobro ukazao na ove probleme i način na koji je KPJ pokušao da prevaziđe ove poteškoće.

*Rukovodeća uloga komunističke partije* naziv je trećeg poglavlja, u kojem autor obrađuje pitanje povećanja članstva KPJ i probleme koji su proizašli iz ove pojave. Pored toga, obrađena su i pitanja vojne mobilizacije i sukoba KPJ s političkim protivnicima. Od početka rata, pa do 1945. godine broj članova KPJ se povećao s 830 na 12.275. Najveći problem, kada je u pitanju partijska organizacija, predstavljala je činjenica da je novi kadar uglavnom činilo mlado, polupismeno seljačko stanovništvo koje je u nekim slučajevima bilo toliko ideološki neformirano da nije znalo ni ko je bio Lenjin. Stoga se javila potreba da se taj novi kadar ideološki obrazuje, što se realizovalo putem raznih tečajeva koji su, pored svoje edukativne funkcije, imali za cilj i selekciju talentovanih članova za daljnje napredovanje unutar Partije ili lokalnog

upravnog aparata. Pored toga, na oslobođenim teritorijama KPJ je organizovao razne vrste proslava i konferencija na kojima je običnom narodu pojašnjavao odluke koje su se donosile na najvišim instancama vlasti. Propaganda se širila i putem novina, mada su se i tu javljali određeni problemi, poput malog tiraža. Pitanje sukoba s političkim protivnicima posebno je obrađeno. Ovo se pitanje ne ograničava samo na propagandni rad KPJ usmjeren protiv ustaškog i četničkog pokreta, nego i na njihov odnos prema manje radikalnim organizacijama i bivšim međuratnim strankama, od kojih su JMO i HSS zadržali veliki dio svog nekadašnjeg uticaja. Na žalost, autor se u publikaciji bavi samo partizanskim pokretom, tako da su ova pitanja obrađena samo u onoj mjeri u kojoj ih spominju KPJ i njene organizacije. Bilo bi interesantno vidjeti na koji su način četnički i ustaški pokret, na prostoru Bosanske krajine, sprovodili sopstvenu propagandu i agitaciju, te na koji je način i u kolikoj mjeri taj rad diskreditovao partizanski pokret i reducirao rezultate njegovih napora.

*Privreda oslobođenih teritorija* naslov je i tema četvrtog poglavlja. Ovo pitanje bilo je dugo zapostavljeno, ne samo u bosanskohercegovačkoj nego i u široj jugoslavenskoj historiografiji. Autor daje pregled privrednih prilika na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine te nastoji odgovoriti na pitanja organizacije poljoprivredne proizvodnje i ostalih grana privrede, preživljavanja lokalnog stanovništva i rekvizicije koju je sprovodila komunistička vlast, a bavi se i pitanjima obrazovanja i zdravstva. Obrađujući ovo pitanje, karakter privrednih odnosa između lokalnog stanovništva i partizanskog pokreta Bugarel tumači pojmom „moralne ekonomije“. Ovaj je pojam skovao američki politolog Džejms Skot sredinom 70-ih godina dvadesetog vijeka. Bugarel koristi ovaj pojam da odnose između lokalnog stanovništva i komunističke partije, kao rukovodeće političke organizacije u Narodnooslobodilačkom ratu, definiše kao odnose koji se zasnivaju na dva moralna principa. Prvi se princip tumači kao „princip preživljavanja“ i on se može objasniti kao prešutni sporazum između dvije strane. Prema ovom sporazumu, lokalno se stanovništvo moglo eksploatisati za potrebe NOB-a, ali su se tom istom stanovništvu morali osigurati materijalni uslovi koji su bili neophodni za njegovo preživljavanje. Drugi se princip najbolje može definisati latinskim izrazom *Quid pro quo*. Iz ovog principa proizlazilo je pravilo da za određenu uslugu sljeduje protivusluga iste ili približne vrijednosti. Ovo se nije odnosilo samo na vlast, nego je predstavljalo opšte okvire unutar kojih se odvijala saradnja među lokalnim stanovništvom. Na ovim su se principima sprovodile rekvizicije i davali dobrovoljni prilozi. Iako su dobrovoljni prilozi bili dovoljni za izdržavanje partizanskog pokreta u prvim mjesecima rata, porast u njegovom članstvu uslovio je potrebu za prisilnim rekvizicijama, a ovaj je proces bio praćen sukobima između vojnih i civilnih vlasti. Na kraju poglavlja autor postavlja interesantno pitanje: „Jesu li dobrovoljni prilozi bili zaista dobrovoljni?“ Ovo je pitanje interesantno jer autor kroz mnogobrojne primjere otkriva kako je politika partizanskog pokreta bila često manipulatorna. Od naroda se često traže dobrovoljni prilozi, a kada se ti prilozi ispostave nedovoljnim, vlasti posežu za rekvizicijama koje selektivno targetiraju dio populacije koji je manje učestvovao u prikupljanjima na dobrovoljnoj bazi. Svjestan ove okolnosti, narod radije daje dobrovoljne priloge kako bi izbjegao teške rekvizicije. Osim na pitanja ekonomske prirode, ovo se poglavlje kratko osvrće i na pitanja obrazovanja i zdravstva. Zdravstvo se uglavnom svodilo na preventivno liječenje, a obrazovanje se odvijalo pod teškim, ratnim uvjetima. Ipak,

vlasti nikad ne propuštaju priliku da propagandnom djelatnošću diskredituju staru Jugoslaviju te popularizuju vladavinu KPJ. Bugarel na praktičnim primjerima prikazuje ovu vrstu propagandne djelatnosti koja je dobro opisana i u narednom poglavlju.

Peto poglavlje, pod nazivom *Narodna pravda*, obrađuje pitanja vojnih i nar-

**Xavier Bougarel**



**Kod Titovih partizana  
Komunisti i seljaci u Bosanskoj krajini  
1941-1945.**

Sarajevo, 2023.

odnih sudova, politike oprosta, poimanja pravde i mržnje prema narodnim neprijateljima. U ovom je poglavlju prikazan pregled sudske prakse koju je sprovodio KPJ na oslobođenim teritorijama od početka rata do 1945. godine. U početku su narodnooslobodilački odbori djelovali kao pravosudni organi zajedno sa vojnim sudovima. Nešto kasnije, njihovu su funkciju preuzeli narodni sudovi. I ovdje nailazimo na tendenciju komunističkog pokreta da pravi razliku između starog monarhističkog razdoblja, koje nastoji da diskredituje, i novog doba koje je bajkovito predočio KPJ. U tom se pogledu Partija trudi da pojasni narodu da narodni sudovi koji se formiraju na oslobođenim teritorijama nemaju nikakve veze sa starim sudovima iz

predratne Jugoslavije. Ovi su sudovi narodni jer svoje račune polažu isključivo narodu koji bira njihov sastav. To je velika razlika u odnosu na predratne sudove koji su donosili odluke u kraljevo ime i u kojima su sudije postavljane kraljevim ukazom. Narodni sudovi su uglavnom presuđivali u parnicama koje su se odnosile na civilno stanovništvo, a kazne su se izricale u vidu materijalne globe ili prisilnog rada. Ponekad je primjenjivana i kazna protjerivanja na neoslobođenu teritoriju, a sudovi su, u principu, izbjegavali da krivcima dosude zatvorsku kaznu. Vojni sudovi su bili nadležni u parnicama koje su se odnosile na vojna pitanja. Ovi su sudovi nastojali da budu blagi te su najstrožijom kaznom, tj. kaznom strijeljanja, osuđivali uglavnom one ljude koji su ponavljali ozbiljne prestupe. I ovdje je Partija vodila računa da se sudska praksa udalji od one koja je bila zastupljena u predratnom periodu pa nije bilo batinanja i

sličnih kazni po kojima su bili ozloglašeni žandari iz monarhističkog perioda. Ipak, ovi su sudovi nešto strožije postupali kada su u pitanju „narodni neprijatelji“, odnosno domaći špijuni, kolaboracionisti ili predvodnici ustaških i četničkih vojnih formacija. Bugarel navodi niz primjera u kojima su najstrožije kazne bile primjenjivane na ljude kod kojih se krivica nije mogla utvrditi ili kojima se nije ni sudilo, nego su strijeljani po kratkom postupku. Politici oprosta poklanjala se velika pažnja još od početka rata. KPJ je u više navrata pozivao borce četničkih i ustaških vojnih formacija da napuste svoje trenutne položaje i pridruže se partizanskom pokretu. Tek pred kraj rata događaju se određene promjene. Do tog je trenutka veliki broj četničkih i ustaških boraca već prešao u redove partizana te je stoga partijsko rukovodstvo djelovalo pod uvjerenjem da su preostali članovi neprijateljskih pokreta zapravo njihovi najradikalniji elementi. U ovom se dijelu knjige autor pozabavio i problemom kolektivne krivice. Kao što je to spomenuto u prvom poglavlju, partizanski pokret je zauzeo stav koji je propagirao bratstvo jugoslavenskih naroda. Time je odbačena mogućnost bilo kakve kolektivne odmazde. Ipak, kako to pokazuju mnogobrojni primjeri, ovaj je princip važio samo za jugoslavenske narode te se isto pravilo nije moglo primijeniti na njemačku manjinu u Jugoslaviji. Pored toga, KPJ je ovaj princip zagovarao samo u međunacionalnim odnosima, pa se partijsko rukovodstvo nije ustručavalo prijetiti uništavanjem čitavih sela koja su bila neprijateljski nastrojena prema njihovom pokretu.

U *Zaključku* se autor osvrće na najvažnije etape i procese koji su se odvijali tokom NOB-a te izvodi opšte zaključke o problemima razmatranim u prethodnim poglavljima. Na kraju publikacije nalaze se *Spisak karata* i *Bibliografija*. Rad se zasniva na velikom broju arhivskih izvora i dobro prenosi njihov sadržaj u vidu sintetičkog rada. Ipak, iako autor na osnovu ovih izvora daje odgovore na pitanja koja je postavio na početku knjige, ostalo je nerazjašnjeno pitanje odnosa prilika na prostoru Bosanske krajine s prilikama na ostalim prostorima Bosne i Hercegovine i šireg jugoslavenskog područja. Komparacija dobro elaboriranog stanja u Bosanskoj krajini sa stanjem u istočnoj Bosni te Hercegovini bila bi ne samo zanimljiva nego i veoma korisna za razumijevanje afirmacije komunističkog pokreta tokom Drugog svjetskog rata, kao i prirode Narodnooslobodilačke borbe u cjelini. U istoj bi mjeri bilo interesantno analizirati kontrast ovog stanja sa stanjem u drugim dijelovima jugoslavenske države. Autor na nekoliko mjesta upućuje na ova pitanja, ali ne ulazi detaljnije u njih. Naravno, ovo ni na koji način ne umanjuje vrijednost Bugarelove publikacije koja je ponudila odgovore na neka od veoma važnih pitanja koja su dugo vremena bila zapostavljena. Takvo je pitanje privrede tokom Drugog svjetskog rata, ali i neka druga. Sveukupno gledajući, knjiga *Kod Titovih partizana: Komunisti i seljaci u Bosanskoj krajini 1941-1945.* predstavlja važan doprinos bosansko-hercegovačkoj historiografiji.

Miljan Miljanović

✉ miljan.miljanovic@untz.ba

Student master studija na Odsjeku za historiju  
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli